

Remembering the Korban Pesach

in Messekhet Pesachim and in Ancient Jewish Sources

A Holiday of Remembrance

1. שמות יב¹

[יד] וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לָכֶם לְזִכְרוֹן, וְחִגַּגְתֶּם אֹתוֹ חֵג לַה' לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם תִּחְגַּגְהוּ. [...] [יז] וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-הַמִּצְוֹת כִּי בָעֵצָם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצֵאתִי אֶת-צְבָאוֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-הַיּוֹם הַזֶּה לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם.

[14] **This day shall be to you one of remembrance:** you shall celebrate it as a festival to the LORD throughout the ages, you shall celebrate it as an institution for all time. [...] [17] You shall observe the [Feast of] Unleavened Bread, for on this very day I brought your ranks out of the land of Egypt, you shall observe this day throughout the ages as an institution for all time.

[כד] וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-הַדְּבָר הַזֶּה, לְחֻק-לֶךְ וּלְבִגְדֵיךָ עַד-עוֹלָם. [כה] וְהָיָה כִּי-תָבֹאוּ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר יָתַן ה' לָכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר, וּשְׁמַרְתֶּם, אֶת-הַעֲבֹדָה הַזֹּאת. [כו] וְהָיָה כִּי-יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם, מַה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם. [כז] וְאָמַרְתֶּם זָבַח-פֶּסַח הוּא לַה' אֲשֶׁר פָּסַח עַל-בְּתֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנֹגְפוֹ אֶת-מִצְרַיִם וְאֶת-בְּתֵינֵנוּ הִצִּיל, וַיִּקַּד הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ.

[24] “You shall observe this as an institution for all time, for you and for your descendants. [25] And when you enter the land that the LORD will give you, as He has promised, you shall observe this rite. [26] And when your children ask you, ‘What do you mean by this rite?’ [27] **you shall say, ‘It is the passover sacrifice to the LORD, because He passed over the houses of the Israelites in Egypt when He smote the Egyptians, but saved our houses.’**” The people then bowed low in homage.

2. דברים טז

[א] שְׁמוֹר אֶת-חֹדֶשׁ הָאֲבִיב וְעִשִׂיתָ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ, כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאֲבִיב הוֹצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לַיְלָה. [ב] וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר בְּמָקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה' לְשִׁכּוֹן שְׁמוֹ שָׁם. [ג] לֹא-תֹאכַל עִלְיוֹ חֶמֶץ שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל-עִלְיוֹ מִצְוֹת לָחֶם עֲנִי, כִּי בְּחַפְזוֹן יֵצְאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת-יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ. [...]

[1] Observe the month of Abib and offer a passover sacrifice to the LORD your God, for it was in the month of Abib, at night, that the LORD your God freed you from Egypt. [2] You shall slaughter the passover sacrifice for the LORD your God, from the flock and the herd, in the place where the LORD will choose to establish His name. [3] You shall not eat anything leavened with it; for seven days thereafter you shall eat unleavened bread, bread of distress—for you departed from the land of Egypt hurriedly—**so that you may remember the day of your departure from the land of Egypt as long as you live.** [...]

Memory in Mishna Pesachim

1. משנה פסחים ה, ה-²

הפסח נשחט בשלוש כיתים. שנ' "ושחטו אתו כל קהל עדת ישראל בין הערבים". קהל ועדה וישראל. נכנסה כת הראשונה ונתמלת העזרה. (ני)עלו דלתות העזרה. תקעו והריעו ותקעו. הכהנים עומדים שורות שורות ובידיהם בזיכי כסף ובזיכי זהב. שורה שכולה כסף כסף ושורה שכולה זהב זהב. ולא היו מעורבים. ולא היו לבזיכים שוליים שמא יניחום ויקר(ו)ש הדם.

שחט ישראל וקיבל הכהן. נותנו לחבירו וחבירו לחבירו. מקבל את המלא ומחזיר את הריקם. כהן הקרוב אצל המזבח זורקו זריקה אחת כנגד היסוד.

¹ Translations of biblical sources are based on the NJPS.

² Translations of rabbinic sources are based on the various translations on Sefaria, with revisions.

yedidahkoren@gmail.com

יצאת כת הראשונה ונכנסה שנייה. יצאת שנייה ונכנסה שלישייה. כמעשה הראשונה כן מעשה שנייה ושלישייה. קראו את [ה]הלל. אם גמרו שנו. ואם שנו שילשו אפ-על-פי שלא שילשו (ו)מימיהם. ר' יהודה או'. מימיה שלכת השלישית לא היגיעה ל"אהבתי כי ישמע יי" מפני שעמה ממועטים.

כמעשהו בחול כן מעשהו בשבת. אלא שהכהנים מדיחין את העזרה שלא כרצון חכמ'. ר' יהודה אומ'. כוס היה ממלא מדם התערובת. זורקו זריקה אחת על גבי המזבח. ולא הודו לו חכמים.

כיצד תולים ומפשיטים. אנקליות שלברזל היו קבועים בכותלים ובעמודים שבהן תולים ומפשיטים. כל מי שאין לו מקום ליתלות. מקלות דקים חלקים היו שם ומניח על כתיפו ועל כתף חבירו ותולה ומפשיט. ר' אליעזר או'. ארבעה-עשר שחל להיות בשבת מניח את ידו על כתף חבירו ויד חבירו על כתיפו ותולה ומפשיט(ים).

קרעו והוציאו(ו) את אמוריו. נתנן במגס והקטירן על גבי המזבח. יצאת כת הראשונה וישבה לה [להר] הבית שנייה בחיל והשלישית במקומה. חשיכה. יצאו וצלו את פיסחיהם.

The Paschal lamb was slaughtered in three groups, as it is stated: "And the whole assembly of the congregation of Israel shall slaughter it in the afternoon" (Exodus 12:6). Assembly, congregation, and Israel. The first group entered, and the Temple courtyard became filled. They closed the doors of the Temple courtyard. They blasted Teki'a, Terua, and Tekia. The priests stood in rows and rows, and in their hands were bowls of silver and bowls of gold. The row entirely of silver, was silver, and the row entirely of gold, was gold, and they were not mixed. The bowls did not have bases lest they set them down the blood would congeal.

An Israelite would slaughter, and a priest would receive the blood and hand it to his peer and his peer to his peer. He receives a full bowl of blood and returns an empty bowl. The priest who was closest to the altar would sprinkle a single sprinkling against the base of the altar. [...]

He would tear it open and remove its inner (sacrificial) parts. He would place them in a large basin and burn them on the altar. The first group would exit and remain on the Temple Mount; the second in the rampart, and the third group would stand in its place in the Temple. When it became dark, they would go out and roast their Pesachim.

2. משנה פסחים ט, ג-ה

[ג] מה בין הראשון לשיני. הראשון אסור [ב] "בל יראה" ו"בבל ימצא". השיני חמץ ומצה עמו בבית. הראשון טעון הלל באכילתו והשיני [אינו] טעון הלל באכילתו. וזה וזה טעונים הלל בעשייתן. נאכלים צלי על מצה ומרורים ודוחים את השבת.

[ד] הפסח שבא בטומאה [...]

[ה] מה בין פסח מצרים לפסח דורות. פסח מצרים מקחו מבעשר וטעון הזייה ואגודת אזור על המשקוף ועל שתי המזוזות [ו]נאכל בחיפזון לילה אחד. ופסח דורות נוהג כל שבעה.

What differs the Pesah of Egypt from the Pesah of later generations? The Pesah of Egypt is taken from the tenth (of Nisan) and requires sprinkling (its blood) and a bundle of hyssop, upon the lintel and the two doorposts, and it was eaten with haste, on one night, And Pesah of later generations is observed all seven days.

Memory of Yetzi'at Mitzrayim on Leil Haseder

3. משנה פסחים י, ה

רבן גמליא' או'. כל שלא אמ' שלושה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו. פסח מצה ומרורים.

פסח. על [שם] שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים.

מרורים. על [שם] שמררו המצריים את חיי אבותינו במצ'. מצה. על שם [ש]ניגאלו.

Rabban Gamaliel says: Anyone who did not say these three matters on Passover has not fulfilled his obligation: Pesah, matza, and bitter herbs.

Pesah: For the Omnipresent passed over the houses of our forefathers in Egypt.

Bitter herbs: For the Egyptians embittered our forefathers' lives in Egypt. Matza: For they were redeemed.

4. בבלי פסחים קטז ע"א

רבי אלעזר בר' צדוק אומר מצוה וכו': מאי מצוה? רבי לוי אומר **זכר לתפוח**, ור' יוחנן אומר **זכר לטיט**, אמר אב"י הלכך צריך לקהוייה וצריך לסמוכיה לקהוייה זכר לתפוח וצריך לסמוכיה זכר לטיט. תניא כוותיה דרבי יוחנן **תבלין זכר לתבן חרוסת זכר לטיט** [...]

What is the mitzva? Rabbi Levi says: **in remembrance of the apple (tree)**. And Rabbi Yoḥanan says: **in remembrance of the mortar** [...] It was taught in accordance with Rabbi Yoḥanan: **spices are in remembrance of the hay, ḥaroseet is in remembrance of the mortar**. [...]

Memory of the Temple on Leil Haseder

5. תוספתא פסחים י, יא-יב

[...] **חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה**. אפלו בינו לבין בנו. אפלו בינו לבין עצמו. אפלו בינו לבין תלמידו.

מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית ביתוס בן זונין בלוד והיו עסוקין בהלכות הפסח כל הלילה עד קרות הגבר. הגביהו מלפניהן ונועדו והלכו להן לבית המדרש.

A person must engage in the laws of Pesah all night, even between him and his son, even him by himself, even him with his student.

Once, Rabban Gamliel and the elders were reclining in the house of Boethus ben Zenon in Lod, and they were engaged in studying the laws of Pesach all that night, until the call of the rooster. They lifted (the table), convened, and went to the house of study.

6. בבלי פסחים קטו ע"א

השתא דלא איתמר הלכתא לא כהלל ולא כרבנן, מברך על אכילת מצה, ואכיל, והדר מברך על אכילת מרור, ואכיל, והדר אכיל מצה וחסא בהדי הדדי בלא ברכה, **זכר למקדש כהלל**.

Now that the *halakha* was stated neither in accordance with Hillel nor in accordance with the Rabbis, one should bless over eating *matza*, and eat. And then recite the blessing over eating bitter herbs, and eat. And then eat *matza* and lettuce together without a blessing **in remembrance of the Temple, like Hillel**.

7. בבלי פסחים קיד ע"ב

מאי שני תבשילין? רב יוסף אמר. **צריך שני מיני בשר. אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה**.

What are the two cooked dishes? Rav Yosef said: **One needs two types of meat, one in remembrance of the Pesah and one in remembrance of the Festival offering**.

8. משנה ביצה ב, ו-ז

שלושה דברים רב' גמליאל' מחמיר כדברי בית שמי [...] אף הוא אמר שלושה דברים להקל: מכבדין בין המיטות ומניחים את המגמר ביום טוב **ועושין גדי מקולס בלילי פסחים**. וחכמ' אוסרין.

Rabban Gamliel was stringent about three things [...] He also said three things as leniencies, [...] **And one may prepare (roast) a whole kid goat on the night of Passover**. But the Rabbis prohibit.

9. תוספתא ביצה ב, טו

אי-זהו גדי מקולס. כולו צלי. ראשו כרעיו וקרבו. בישל ממנו כל שהו. שלק ממנו כל שהו. אין זה גדי מקולס. עושין גדי מקולס ביום טוב הראשון של חג וביום טוב האחרון של פסח. **עגל מקולס ביום טוב הראשון של פסח אבל לא גדי מקולס**.

yedidahkoren@gmail.com

אמ' ר' יוסה. תודוס איש רומי הנהיג את בני רומי ליקח טלאים בלילי פסחים ועושיין אותן מקולסין. אמרו לו. אף הוא קרוב להאכיל קדשים בחוץ מפני שקורין אותן פסחין.

What is a "gedi mekulas" (a whole roasted kid)? It is all roasted, his head legs and innards. If he cooked a smidgen of it, poached a smidgen of it, it is not a "gedi mekulas".

It is customary to prepare a "gedi mekulas" on the first yom tov of Hag (sukkot) and on the last yom tov of Pesach. An "egel mekulas" (a whole roasted calf) on the first yom tov of Pesach, but not a "gedi mekulas".

R. Yose said: Theodos of Rome instituted the custom for Jews of Rome to buy lambs on the eves of Pesach and to prepare them roasted whole. They said to him: he is close to feeding them sacrificial meat outside (of the temple), because they call them "Pesachim".

10. משנה פסחים ד, ד

מקום שנהגו לאכל צלי בלילי פסחים אוכלין. מקום שנהגו שלא לאכל אינן אוכלין. [...]

In a place where people are accustomed to eat roasted meat on Passover nights, they may eat it. In a place where people are accustomed not to eat, they may not eat it.

11. בבלי פסחים נג ע"א-ע"ב

אמר רב יהודה אמר רב אסור לו לאדם שיאמר בשר זה לפסח הוא, מפני שנראה כמקדיש בהמתו ואוכל קדשים בחוץ. אמר רב פפא דוקא בשר, אבל חיטי לא, דמינטר לפסחא קאמר.

ובשר לא? מיתבי - אמר ר' יוסי: תודוס איש רומי הנהיג את בני רומי לאכול גדיים מקולסין בלילי פסחים. שלחו לו: אלמלא תודוס אתה, גזרנו עליך נדוי, שאתה מאכיל את ישראל קדשים בחוץ, "קדשים" סלקא דעתך? אלא אימא, "קרוב להאכיל את ישראל קדשים בחוץ". מקולס אין, שאין מקולס לא!

אמרי - מקולס, לא שנא אמר, לא שנא לא אמר, שאינו מקולס, פירש אין, לא פירש לא.

Rav Yehuda said Rav said: it is prohibited for a person to say This meat is for Passover, since he appears to be consecrating his animal and eating sacrificial meat outside (the temple). [...] And regarding meat, it is not permitted? A Baraita teaches otherwise: Rabbi Yosei said: Theodos of Rome, instituted the custom for the Jews of Rome to eat kids roasted whole on Passover eves, They sent to him: If you were not Theodos, we would have decreed ostracism upon you, as you are feeding Israel sacrificial meat outside. [...] Roasted whole, it is indeed prohibited, not roasted whole, no. Say - roasted whole, it doesn't matter if one said, and it doesn't matter if one did not say. Not roasted whole - if one specified, it is indeed (prohibited), if he did not specify, it is not.

12. משנה פסחים י, ד

מזגו לו כוס שיני. וכן הבן שואל. אם [אין] דעת בב(י)ן אביו מלמדו.

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות. שבכל הלילות [אין] אנו מטבילים אפילו פעם אחת. הלילה הזה שתי פעמים. שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה. הלילה הזה כולו מצה.

שבכל הלילות אנו אוכלים בשר צלי שלוק ומבושל. הלילה הזה כולו צלי.

לפי דעתו שלבן אביו מלמדו. מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודורש(ים) מ"ארמי אבד אבי" עד שהוא גומר כל הפרשה.

Why is this night different from all other nights – [...] **As on all other nights we eat roasted, stewed, or cooked meat, but on this night all the meat is roasted?**

13. בבלי פסחים קטז ע"ב

אמר רבא: מצה צריך להגביה, ומרור צריך להגביה, בשר א"צ להגביה, ולא עוד אלא שנראה כאוכל קדשים בחוץ.

Rava said: *matza* - he must lift it and bitter herbs, one must lift them, **meat – he does not need to lift, And not only that, but it appears as though he is eating sacrificial meat outside** (the temple).

14. משנה פסחים י, ו

ר' טרפון אר'. אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצ' והיגיענו הלילה הזה. ואינו חותם.

yedidahkoren@gmail.com

ר' עקיבה או'. כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו לרגלים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בבינין עולם לאוכל מן הפסחים ומן הזבחים אשר (ה)יגיע דמם על קיר מזבחך לרצון ונודה לך על גאולתינו. בר' אתה ה' ג(ו)אל ישראל'.

R. Tarfon says: **Who redeemed us and redeemed our forefathers from Egypt**, and he does not seal (the beracha).

R. Akiva says: So too, the Lord our God and the God of our forefathers **will bring us to future Festivals in peace, happy over the eternal building to eat from the Pesachim and from the sacrifices that their blood will touch the wall of your altar in will**, and we will thank you for our redemption. Blessed are You, Lord, Who redeemed Israel.

A Holiday of Remembrance – in the book of Jubilees

15. ספר היובלים פרק מט³

[ז] ואתה תזכור יום זה כול ימי חיך ועשית אותו שנה בשנה. פעם בשנה, ביומו, תחוג אותו על פי כול משפטו, ולא תחלוף מיום ליום ומחודש לחודש. [ח] כי חוק עולם הוא וחרות על לוחות השמים על כול בני ישראל לעשות אותו בכול שנה ושנה, במועדו, אחת בשנה, בכול דורותם. ואין לו קץ ימים כי חקוק הוא לעולם. [ט] ואיש אשר הוא טהור ולא יבוא לעשותו ביום מועדו להביא קורבן לרצון לפני אלוהים ולאכול ולשתות לפני אלוהים ביום חגו ונכרת האיש ההוא הטהור והקרוב כי קורבן אלוהים לא הביא במועדו, עונו ישא האיש ההוא. [...] [יד] על כן צוה אלוהים את בני ישראל לעשות את הפסח ביום מועדו בעצם היום הזה כי יום חג הוא ויום אשר צוה. ואין לחלוף מיום ומחודש לחודש כי ביום חגו יעשה.

[טו] ועתה צו את בני ישראל ויעשו את הפסח בדורותם בכול שנה, פעם בשנה, ביום מועדו ויבוא זכרון מלפני אלוהים לרצון. ולא יבוא עליהם משחית לכלות ולהכות בשנה ההיא בעת אשר יעשו את הפסח במועדו, על פי כול מצותו.

[טז] ולא יאכלו אותו עוד מחוץ למקדש אלוהים כי אם לפני מקדש אלוהים. וכול קהל עדת ישראל יעשו אותו במועדו. [יז] וכול איש אשר יבוא יומו לעבור על הפקודים יאכלנו בבית מקדש אלוהים לפני ה', מבן עשרים ומעלה. כי כן נכתב ונחרת לאוכלו בבית מקדש אלוהים.

Now you remember this day throughout all your lifetime. Celebrate it from year to year throughout all your lifetime, once a year on its day in accord with all of its law. Then you will not pass over a day from the day or from month to month. For it is an eternal statute and it is engraved on the heavenly tablets regarding the Israelites that they are to celebrate it each and every year on its day, once a year, throughout their entire history. There is no temporal limit because it is ordained forever. The man who is pure but does not come to celebrate it on its prescribed day—to bring a sacrifice that is pleasing before the Lord and to eat and drink before the Lord on the day of his festival—that man who is pure and nearby is to be uprooted because he did not bring the Lord's sacrifice at its time. That man will bear responsibility for his own sin. [...] Therefore, the Lord ordered the Israelites to celebrate the Passover on its specific day. No bone of it is to be broken because it is a festal day and a day that has been commanded. From it there is to be no passing over a day from the day or a month from the month because it is to be celebrated on its festal day.

[15] Now you order the Israelites to celebrate the Passover each year during their generations, once a year on its specific day. **Then a pleasing memorial will come before the Lord and no plague will come upon them to kill and to strike (them) during that year when they have celebrated the Passover at its time in every respect as it was commanded.**

It is not therefore to be eaten outside of the Lord's sanctuary but before the Lord's sanctuary. All the people of the Israelite congregation are to celebrate it at its time. Every man who has come on its day, who is 20 years of age and above, is to eat it in the sanctuary of your God before the Lord, because this is the way it has been written and ordained—that they are to eat it in the Lord's sanctuary.

³ ורמן, ספר היובלים, ירושלים תשע"ה; VanderKam, Jubilees, Hermeneia, 2018.

Pesach as a Transhistorical Holiday

16. ר' אלעזר הקליר (ארץ ישראל, המאה ה-6), קרובה לשחרית⁴

וּבְכֵן וְאִמְרָתֶם זִבַּח פֶּסַח

<p>And you shall say: It is the Pesah sacrifice The courage of Your wondrous powers You displayed --- on Pesah; At the head of all festivals You raised --- up Pesah; You revealed Yourself to Ezrahi on the midnight --- of Pesah; And you shall say: It is the Pesah sacrifice</p>	<p>אִמְץ גְּבוּרֹתֶיךָ הַפְּלֹאֲתָ בַּפֶּסַח בְּרֹאשׁ כָּל מוֹעֲדוֹת נְשֹׂאתָ פֶּסַח גְּלִיתָ לְאֶזְרָחֵי חֲצוֹת לַיִל פֶּסַח וְאִמְרָתֶם זִבַּח פֶּסַח</p>
<p>On his door you knocked in the heat of the day on Pesah; He prepared a feast of matzot for the fiery angels on Pesah; And to the herd he ran for the ox in memory of the bull order on Pesah; And you shall say: It is the Pesah sacrifice</p>	<p>דָּלְתָיו דָּפְקֵת כָּחַם הַיּוֹם בַּפֶּסַח הַסְּעִיד נּוֹצְצִים עוֹגוֹת מַצּוֹת בַּפֶּסַח וְאֵל הַבָּקָר רָץ זָכַר לְשׁוֹר עֶרְךָ פֶּסַח וְאִמְרָתֶם זִבַּח פֶּסַח</p>
<p>The Sodomites enraged God and were burned in fire on Pesah; Lot was saved from them, and he baked matzot at the end of Pesah; You swept the land of Mof and Nof (Egypt) in passing through on Pesah; And you shall say: It is the Pesah sacrifice</p>	<p>זָעַמוּ סְדוֹמִיִּים וְלֹהֲטוּ בְּאֵשׁ פֶּסַח חֶלֶץ לוֹט מֵהֶם וּמַצּוֹת אָפָה בָּקֵץ פֶּסַח טֹאטְאֵת אֲדַמַּת מוֹף וְנוֹף בְּעֶבְרֶךָ בַּפֶּסַח וְאִמְרָתֶם זִבַּח פֶּסַח</p>
<p>Lord, the head of every firstborn You crushed on the guarded night of Pesah; O Mighty One! Over a first-born son You passed over, because of the blood of the Pesah; Not allowing the destroying angel to enter the doors [of Israel] on Pesah; And you shall say: It is the Pesah sacrifice [...]</p>	<p>יְהִי רֹאשׁ כָּל אֹן מְחֻצֵּת בְּלֵיל שְׁמוֹר פֶּסַח כְּבִיר עַל בֶּן בְּכוֹר פֶּסַחֲתָ בְּדָם פֶּסַח לְבַלְתִּי תַתּ מִשְׁחִית לְבֵא בְּפִתְחֵי בַּפֶּסַח וְאִמְרָתֶם זִבַּח פֶּסַח [...]</p>
<p>Hadassah called a three-day fast on Pesah; You crushed the head of the evil house on Pesah; These two punishments you will bring suddenly on Utzit (Rome) on Pesah; Strengthen Your hand, raise Your right arm as on the night that was sanctified the festival of Pesah; And you shall say: It is the Pesah sacrifice.</p>	<p>קָהַל כְּנֶסֶה הַדְּסָה לְשֵׁלֶשׁ צוּם בַּפֶּסַח רֹאשׁ מִבֵּית רָשָׁע מְחֻצֵּת בְּעֵץ חֲמָשִׁים בַּפֶּסַח שְׁתִּי אֵלֶּה רְגַע תְּבִיא לְעוֹצִית בַּפֶּסַח תְּעֹז יָדְךָ תְּרוּם יְמִינְךָ כְּלֵיל הַתְּקַדֵּשׁ חַג פֶּסַח וְאִמְרָתֶם זִבַּח פֶּסַח</p>

17. מכילתא דר"י פסחא יד (עמ' 51)

”ויהי מקץ שלשים שנה” וגו'. מגיד שמכיון שהגיע הקץ לא עיכבן המקום כהרף עין.

⁴ Kulp, The Schechter Haggadah, Jerusalem 2009, <http://old.piyut.org.il/textual/689.html>

**בחמשה-עשר בניסן נדבר עם אבינו אברהם בין הבתרים.
בחמשה-עשר בניסן באו מלאכי השרת אצל אבינו אברהם לבשרו.
בחמשה-עשר בניסן נולד יצחק.**

בחמש-עשר בניסן נגזרה גזירה ב[י]ן הבתרים. שנ' "ויהי מקץ" וג'. קץ אחד לכלם. וכן הוא או' "ויהי בעצם היום הזה יצאו" וג'.

"and at the end the four hundred and thirtieth year": This teaches that when the time arrived, the Lord did not delay them for one moment.

On the fifteenth of Nissan He spoke with our father Abraham "bein habetarim".

On the fifteenth of Nissan the ministering angels came to Abraham to apprise him (that Isaac would be born).

On the fifteenth of Nissan Isaac was born.

On the fifteenth of Nissan the decree was made "bein habetarim", for it says: "and at the end" - there was one end for all of them. And it says: "to this very day they departed" etc.

18. שמות יב

[מא] ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה, ויהי בעצם היום הזה יצאו כל-צבאות ה' מארץ מצרים.

[41] at the end of the four hundred and thirtieth year, to the very day, all the ranks of the LORD departed from the land of Egypt.

19. בראשית רבה מח, יב (וראו בראשית רבה נ, יב, וכן נ, א)

"לושי ועשי עוגות" - הדה אמר' פרס הפסח היה.

"Knead and make cakes" – This teaches that it was the eve of Pesach.

20. שמות יב, לט

ויאפו את-הבצק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות כי לא חמץ, כי-גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם-צדה לא עשו להם.

And they baked unleavened cakes of the dough that they had taken out of Egypt, for it was not leavened, since they had been driven out of Egypt and could not delay; nor had they prepared any provisions for themselves.

בראשית יח, ו

וימהר אברהם האהלה, אל-שרה, ויאמר מהרי שלש סאים קמח סלת לוישי ועשי עוגות.

Abraham hastened into the tent to Sarah, and said, "Quick, three seahs of choice flour! Knead and make cakes!"

בראשית יט, ג

ויפצור-בם מאד ויסרו אליו ויבאו אל-ביתו, ויעש להם משתה ומצות אפה ויאכלו.

But he urged them strongly, so they turned his way and entered his house. He prepared a feast for them and baked unleavened bread, and they ate.

<https://web.nli.org.il/sites/nlis/he/Song/Pages/Song.aspx?SongID=266#3,138,331,429>